

ÖLENG/(Y) ÖLEN SÖZCÜĞÜ VE NEVAYÎ İLE BABUR'DA BİR TÜR OLARAK ÖLENG

Fatih BAKIRCI*

ÖZ

Tarihî ve etimolojik sözlüklerde “şarkı, türkü” anlamına gelen *öleğin*, öncelikle köken bilgisi ve anlam bilgisi yönünden ele alındığı bu makalede tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde kullanılan farklı biçim ve anlamlarına da yer verilmiştir. *Öleği* edebî bir terim olarak ise ilk kez ele alan Fuad Köprülü, “Tuyug” adlı makalesinin üçüncü bölümünde Nevayî'nin *Mizanü'l-Evzan*'ında ve Babur'un *Aruz Risalesi*'ndeki Doğu Türklük alanına ait bazı nazım biçimlerine yer verirken *ölemler*den de bahseder.

Ali Şir Nevayî'nin *İskendername* adlı mesnevisinde âdeta su ilahesi “Ölenk” için söylenen şarkıları hatırlatırcaasına yer alan ve “öleml” sözcüğüyle bitirilen nakaratlı söyleyiş, sözcüğün “şarkı, türkü” biçimindeki anlamıyla ilişkilendirilerek düşünüldüğünde “öleml”in bir tür adı olarak da anlam alanının genişlediğine işaret etmektedir.

Edebî bir terim olarak kullanılan ve Doğu Türklük alanına özgü olan bu türün, özelliklerinin ilk kez belirtildiği Babur'un *Aruz Risalesi*'nin Paris ve Tahran'da bulunan nüshalarındaki ilgili satırlara yer verilmiş, örnekler bugün de çağdaş Türklük alanlarında görülen *ölemler*le karşılaştırılarak sözcüğün köken ve anlam bilgisine dair bazı değerlendirmelerde bulunulmuş ve Köprülü'nün sadece Paris nüshasına dayalı okumalarındaki bazı eksikler Tahran nüshasıyla giderilmiştir.

Anahtar Kelimeler: öleml, yölen, türkü, düğün şarkısı, Nevayî, Babur, aruz risalesi

ON THE WORD OF ÖLENG/(Y)ÖLEN AND ÖLENG THAT IS A TYPE IN THE NAWAI AND BABUR'S WORKS

ABSTRACT

Öleml which means “song, folk song” in historical and etymological dictionaries, primarily discussed in care of etymological and semantic in this paper, and its different forms and meanings in the historical and contemporary Turkish dialects has also been presented. Fuad Köprülü had discussed firstly that *öleml* is a literary term. Fuad Köprülü had inserted some verses from the field of East Turkish that are in Nawai's *Mizan al-Awzan* and in Babur's *Tractate of Aruz*, “tuyug” called in the third part of his article. And also he had dealt with *ölemls*.

In Ali Shir Nawai's *İskendername* the chorused way of saying which has been finished within word of “öleml” and has been placed so to say it is reminding that has been sung songs for goddess of the water “Ölenk”, is indicate the word of “song, ballad” when considered in relation to the meaning in the form of “öleml” suggests that expanding the sense of space in a type name.

In addition to, species of this poetry used as a literary term in Eastern Turkic field that is unique. The first time its properties mentioned in the copies in

* Yrd. Doç. Dr., Mimar Sinan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, fthbkrc@hotmail.com

Paris and Tehran of Babur's *Tractate of Aruz*. In this study, the lines which are in these copies included and these were compared with contemporary Turkic fields's *öleings*; so discussed about evaluations of etymological and semantic of the word and Köprülü's some of the deficiencies about "öleng" that are be derived from just read in Paris based on copies of copies has been resolved with Tehran.

Keywords: öleing, yölen, folk song, wedding song, Nawai, Babur, tractate of aruz

Giriş

Dilin önemli ögelerinden sözcükler, zamanla ilk anlamları dışında çeşitli yollarla farklı anlamlar kazanabilmektedirler. Bir dilin işlenmesine bağlı bu anlam değişimleri, çok geniş bir coğrafyada konuşulan ve yazılan Türk dilinin pek çok sözcüğü için geçerlidir. 1. "çayır, çimen, otlak, yaylak, yeşillik" 2. "göl, nemlilik, bataklık" 3. "yeşillik ve gençlik, aile anasının adı" 4. "bir tür şarkı; düğün şarkısı" gibi anlamlara gelen *öleing* de bunlardan biridir. Bu çalışmada özellikle "düğün şarkısı" anlamına gelen *öleingin* tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki kullanımlarını sıralayıp sözcüğün kökenine ilişkin etimoloji sözlüklerinde yer alan farklı görüşler belirtilecektir.

"Düğün şarkısı" anlamına gelen *öleing*le "çayır, çimen" anlamındaki *öleing* aynı kökten mi yoksa iki farklı kökten mi geliyor? Aynı kökten geliyorsa sözcüğün anlamları arasında nasıl bir ilişki var? gibi sorulara yanıt aramaya çalışılıp bu konudaki görüşler dile getirilecektir. Ayrıca başta aruz vezni olmak üzere, edebî biçim ve türler açısından da önemli bir kaynak olan Babur'un *Aruz Risalesi*'nin Paris ve Tahran nüshalarındaki birbirini tamamlayan ilgili satırlar aracılığıyla edebî bir tür olarak da kullanılan *öleingin* terim anlamı üzerinde durulacaktır.

I. Tarihî Sözlük ve Kaynaklarda *Öleing*

Nevayî'nin eserlerinde geçen sözcükleri açıklamak amacıyla 16. yüzyılda yazılan ve Türklük Bilimi çalışmalarında *Abuşka* diye bilinen sözlükte, *öleing* ^[49b] mutlak sebzezâra dërler, ki *Hayretü'l-Ebrâr*'da şîfat-ı bahârda gelür"¹ biçiminde, "yeşil alan"² anlamında geçmektedir.

Nadir Şah zamanında Mirza Mehdi Han tarafından yazılan *Senglah*'ta *öleing* 1. ^[86r19] "sebze ve sebzezâr", 2. ^[86r21] "yek-nev'-i sürüdest ki der-miyân-ı Etrâk şâyî' est u ân be-în h'âst ki der-'arüs-hâ"⁽²²⁾ ba'd ez-ân-ki 'arüs be-ħacle mî-ârend duħterân nezd-i u cem' şod be-sürüd u nevâ der-vaşf-ı dâmâd ta'nîfât mî-h'ânend u hem-çonîn

¹ *El-luġatu'n-nevâ'iyje ve'l-istîşhâdâtu'l-caġatâ'iyje*, İstanbul 951 (Receb) [=1544 (Eylül)], 190 yaprak, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Kitapları 3264. sy. *Abuşka Luġatu* diye bilinen sözlüğün bu nüsha için Mustafa Kaçalın'ın hazırladığı çalışma kullanılmıştır: *Niyazî, Nevâyî'nin Sözleri ve Çaġatayca Tanıklar*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 293.

² Kaçalın, *a.g.e.*, s. 985. Kaçalın, "yeşil alan" anlamını verdiği *öleingin* kökeni için şu açıklamayı yapmaktadır: öleñg [*<ö:l+enġ*]. Bu kelimde belki tıpkı *teġirmen* 'deġirmen' (<*teġirme nenġ* KÂŞGARLI: DLT: Yazma: 123^b. yr. Çeviri: I, 490), *dikmen* 'iğneyle dikilmiş' (<*tikme nenġ* KÂŞGARLI: DLT: Yazma: 109^b. yr. Çeviri: I, 433) gibi *öleñg* 'ıslak' (<*öl+nenġ*) yapısındadır.

der-hāne-i dāmād ⁽²³⁾ nīz cevānān cem‘ şod be-rağş h^vānend ki ‘arūs-rā mī-sitāyend ve īn şī‘r şī‘rest be-ān-ma‘nī min *Sedd-i Sikenderī*. Şī‘r: *Muğannī tüzüp çinge veznide* ⁽²⁴⁾ *çeng / Nevā çik ki hey hāy öleᅅg hāy öleᅅg*.³ (Gelini, gelin odasına getirdikten sonra kızların toplanıp damadın vasıflarını türkü ve şarkılar eşliğinde yüksek sesle söyledikleri ve aynı şekilde damat evinde de genç erkeklerin toplanıp oynayarak gelini övdükleri ve Türkler arasında yaygın olan bir çeşit türküdür. Sözcük, Sedd-i İskenderī adlı eserin şu dizelerinde bu anlamıyla kullanılmıştır: Şarkıcı çenge vezninde çeng çalıp “hay öleᅅg hay öleᅅg” (nakaratlı) nağme(ler) düz.).

Ayrıca *hey hāy öleᅅg hāy öleᅅg* madde başı altında ^[3245] “yek kısm-ı sürüdest ki der-‘arūs-hā der-vaşf-ı dāmād mī-h^vānend çonān-ki ⁽⁶⁾ der-beyān-ı mu‘ayyen *öleᅅg* be-taᅇşīl mezkūr şod.”⁴ (Gelin ve çevresindekiler tarafından damadın vasıflarının söylendiği bir çeşit türküdür. *Öleᅅg* maddesinde ayrıntılı olarak anlatıldı.) olmak üzere iki farklı yerde kaydedilmiştir.

Şeyh Süleyman’da *öleᅅg* “çayır, çimen, bir nevi şarkı”⁵ anlamlarıyla geçerken, Muhammed Yakub Çingī’nin hazırladığı *Kelür-name* adlı sözlükte ^{«[32a/14]} deşt, sebzezar”⁶ olarak “çöl; çimenlik, yeşillik”⁷ anlamlarıyla yer almaktadır.

Doğu Türkçesinin söz varlığını örnek beyitler de vererek ele alan Pavet de Courteille’in sözlüğünde *öleᅅg* 1. “çayır, otlak” 2. “dügün sırasında Türkler arasında söylenen türkü; genç kızlar, bu türküyle gelin evinde damadı ve damat evinde ise gelini överler.”⁸ Ancak sözlüğünde *öleᅅg* için verdiği iki örnek de sözcüğün ilk anlamıyla ilgilidir.

II. Çağdaş Türk Lehçelerinde *Öleᅅg*

Çağdaş Türk lehçelerinden Özbekçede *ölan* “hālq āğzāki icādida ādātdā toy, gān-gāştāk ve ş. kdā icrā etilādigān āşulā, qoşıq”⁹ anlamında kullanırken, Yeni Uygurcada sözcüğün *öleñ*, *ölen* ve *yölen* olmak üzere üç farklı biçimi dikkat çeker. *Ölen* ve *yölen*, /-ñ/ > /-n/ ses değişimi ve /y-/ ön sesinin türemesiyle (öleñ > ölen >

³ Sir Gerard Clauson, *Sanglax, A Persian Guide to the Turkish Language by Muhammad Mehdī Xān*, (Faksimile Text with an Introduction and Indices by Sir Gerard Clauson), London, 1960, s. 86r21-24.

⁴ Clauson, *a.g.e.*, 1960, s. 324r5-6.

⁵ *Şeyh Süleymān Efendi-i Özbekī el-Buᅇārī, Luᅅat-i Çaᅅatay ve Türkī-i ‘Osmānī*, İstanbul [rümī] 1298, [hicrī] 1300 (1882): *Türk Dilleri Araştırmaları*, XIII, İstanbul, 2003, s. 39.

⁶ Funda Kara, *Muᅇammed Yaᅅub-ı Çingī, Zebān-ı Türkī (Kelür-nāme), İnceleme-Metin-Dizin*, Fenomen Yayıncılık, Erzurum, 2011, s. 267.

⁷ Kara, *a.g.e.*, s. 374.

⁸ Pavet Courteille, *Dictionnaire turk-oriental, destiné principalement a faciliter la lecture des ouvrages de Bāber, d’Aboul-Gāzi et de Mir-Ali-Chir-Navāī*, Paris MDCCC LXX [=1870].

⁹ *Özbek Tilining İzahli Luᅅati II*, Özbekistan SSR Fanlar Akademiyası A. S. Puşkin Namidagi Til ve Adabiyet İnstitutu, Moskova, 1981, s. 502.

yölen) ortaya çıkmış ikincil biçimlerdir. *Öleñ* I. “şarkı, türkü”; II. “ot, bitki”¹⁰; *ölen* (Yeni Uygurca-Kumul Ağzı), “toy başlağanda éyitildiğan nahşa”¹¹; *yölen* “şölen, şarkı”¹²; ayrıca bu lehçede *öleñçi* “şarkıcı, türkücü”, *öleñ éytmak* “şarkı söylemek”¹³ gibi sözcüğün farklı kullanımları da görülür.

Clauson’un da işaret ettiği gibi bugün Kırgızca ve Kazakçada “şarkı, türkü” anlamlarında kullanılan *ölenç*, Kırgızcadaki *ölöng* I. “nemçe saparnası (ot)” II. “şarkı (Kırgız şarkısı olmayıp Kazak şarkısıdır), *ölöngçö* “ırcı, hanende, şarkı söyleyici”¹⁴ biçiminde görülür. Çağdaş Türk lehçeleri arasında bu sözcükle ilgili en fazla türetme ve kullanım ise Kazakçada görülmektedir: *öleñ* I. “şarkı, şiir, nazım”¹⁵, II. “bir çeşit ot”, *öleñ ayt-* “şarkı söylemek”, *öleñ caz-* “şiir yazmak”, *kara öleñ* “11 heceli şiir”, *öleñdetöv* “şarkı söylemek”, *öleñ-cır* “şiirle yazılmış eser”, *öleñşi* “şarkıcı, ozan”¹⁶, *öleñ jolı* “mısra”¹⁷, *öleñ türü* “mani, mesnevi”¹⁸, *öleñ öleşmi* “vezin”¹⁹, *öleñmen jazılğan* “manzum.”²⁰

Bugün Oğuz grubu lehçelerinden Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde²¹ kullanılan sözcük, Anadolu ağzlarında *ölen* “çiçekli çayır” (Misebolu *Mudanya-Bursa-Amasya) ve *ölenek* (Azeri Türkleri-İstanbul)²² anlamıyla yer alırken, “şarkı, türkü” anlamıyla kullanılmaz. Bu grup içinde yer alan Türkmencede ise *öleñ* I. “otluk, çimenlik yer” II. “gelin evden çıkartılıp getirilirken söylenen dört dizelik bir şiir”²³ anlamlarıyla kullanılır.

III. Öleñ Sözcüğünün Köken ve Anlamına İlişkin Görüşler

Radloff, ²*öläh* اولانك [öleng] madde başı altında Şeyh Süleyman Efendi’den aldığı “bir nev’i şarkı” anlamındaki sözcüğün, Kırgızcadaki ²*ölöh* [ölöng] biçimine gönderme yapar ve “dört dizeden oluşan, birinci, ikinci ve dördüncü dizeleri uyaklı şarkı” anlamını verir. Ayrıca *toi ölohñ* [toy ölöngü] “dügün şarkısı”, *бурунһы өлөн*

¹⁰ Emir N. Necip, *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, (Çev. İklil Kurban), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 304.

¹¹ Gopuri Gulam, *Uygur Şiveleri Sözlüğü*, Milletler Neşriyatı, Pekin, 1986, s. 252.

¹² Necip, *a.g.e.*, s. 471.

¹³ Necip, *a.g.e.*, s. 304.

¹⁴ K. K. Yudahin, *Kırgız Sözlüğü II*, (Çev. Abdullah. B. Taymas), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 609.

¹⁵ Ahmet Bican Ercilasun, *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s. 642, 824.

¹⁶ İ. K. Kenesbayoğlu vd., *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, (Çev. Nuri Yüce, Hasan Oraltay, Saadet Pınar), Türk Dünyası Araştırmaları Yayınları, İstanbul, 1984, s. 217.

¹⁷ Ercilasun, *a.g.e.*, s. 590.

¹⁸ Ercilasun, *a.g.e.*, s. 558.

¹⁹ Ercilasun, *a.g.e.*, s. 946.

²⁰ Ercilasun, *a.g.e.*, s. 560.

²¹ Türkiye Türkçesinde kullanılan sözcüğün “çiçekli çayır” anlamıyla Anadolu ağzlarında bulunduğuna işaret eden Tuncer Gülensoy’a göre sözcüğün kökeni şöyledir: *ölen* <ET *öl* ‘nem, yaş’ (DLT) + *en*. Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü II (O-Z)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. 661.

²² *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, IX (L-R), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1977, s. 3330.

²³ Talat Tekin, Mehmet Ölmez vd., *Türkmençe-Türkçe Sözlük*, Simurg Yayınları, Ankara, 1995, s. 503.

[burungu ölüng] “geleneksel şarkı”, *kapa ölöñ* [kara ölüng] “halk şarkısı”, *кытап ölöñ* [kitap ölüng] “İslamî konulu kitaplardan derlenen şarkılar”, *kaim ölöñ* [kayım ölüng] “bahis, atışma şarkısı” gibi Kırgızlarda yaygın olan türlerini sıralar.²⁴

“Çayır, sulak yer” anlamındaki *öleñin* köken bilgisi ve tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki kullanımları üzerinde duran ve bu anlamlarıyla sözcüğün Farsça (ulañ “meadow”)²⁵ ve Moğolcaya (olang=öleñ “frisches Gras”)²⁶ da geçtiğini vurgulayan Doerfer, “şarkı, türkü” anlamına gelen *öleñden* bahsetmemiştir.²⁷

Ölöñ madde başı altında sözcüğe yer veren Resānān, Radloff’tan yaptığı “dört dizeden oluşan, birinci, ikinci ve dördüncü dizeleri uyaklı şarkı” alıntısının ardından Osmanlıdaki “[osm. wie bei māni-Liedern] ‘mani gibi’” eklemesini yapar. Ayrıca Kazakçada *ölöñ*, Yakutça’da *oloñxo*, *oloño* biçimlerinin kullanıldığını belirtir.²⁸

Sözcüğün kökeniyle ilgili kesin bir şey söylemeyen Clauson, sözcüğü “grass”, “fresh growing grass”, “a grassy meadow” anlamına gelen ve Eski Türkçeden itibaren kullanılan *öleñ* (<öli-) ile ilişkilendirir. *Senglah*’ta bulunan ve bugün Kırgız, Kazak ve Türkmenlerde de yaşayan “a wedding song” ‘düğün şarkısı’ anlamına gelen bir başka *öleñden* daha bahseden Clauson’a göre sözcük metaforik olarak bu anlamı kazanmıştır. *Senglah*’ta yer alan “bir gelinin gelirken söylediği ve nakaratında *hay öleñ hay öleñ* ifadelerinin bulunduğu şarkıya” dayandırılan bu metaforik anlam, Clauson’a göre bir ihtimal dâhilindedir²⁹. Bir başka çalışmasında ise sözcüğe “a wedding song”³⁰ anlamını da veren Clauson, çalışmanın dizininde “a botanical term” ve “a folk-lore term”³¹ gibi özelliklerini belirterek sözcüğün “çayır, çimen” ve “düğün şarkısı” anlamlarına işaret eder.

Hülya Arslan Erol ise, Clauson’un sözcük hakkında verdiği bilgileri dikkate alarak sözcüğün Eski Türkçedeki anlamıyla daha sonradan kazandığı anlamı karşılaştırarak mecazlaşmaya dayalı bir anlam gelişmesi olduğunu belirtir: ‘öli-’ten türemiş isim; ‘çimen’, özellikle ‘yeni çıkmış çimen’; dolayısıyla genişlemeyle ‘otlu çayır/otlak’. Sözde, ‘düğün şarkısı’ anlamında başka bir *öleñ* vardır, Seng.da kayıtlıdır ve Kırg., Kaz., ve GB Tkm.de yaşıyor, fakat bu anlam muhtemelen *hay öleñ hay öleñ* nakaratından çıkmıştır, ki mecazi olarak geline bir gönderme

²⁴ Wilhelm Radloff, *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte I*, Sankpeterburg, 1893, s. 1246, 1247, 1248.

²⁵ uleng (T.) “otluk, yeşillik”, Mehmet Kanar, *Farsça-Türkçe Sözlük*, Say Yayınları, İstanbul, 2008, s. 110.

²⁶ ÖLENG /ӨЛӨҢ/ ölöñ “çim, yumuşak çimen, gür çimen; çalılık, fundalık; yeşil çimen” Ferdinand D. Lessing, *Moğolca-Türkçe Sözlük 2: O-C (Z)*, (Çev. Günay Karaağaç), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s. 988.

²⁷ Gerhard Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen II*, Wiesbaden, 1965, nu. 620.

²⁸ Martti Räsänen, *Versuch eines etymologischen Wörterbuch der Türksprachen*, Helsinki, 1969, s. 371a.

²⁹ Sir Gerard Clauson, *An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford, 1972.

³⁰ Clauson, *a.g.e.*, s. 12.

³¹ Clauson, *a.g.e.*, s. 40, 76.

yapıyormuş gibi görünüyor (Clasoun 1972:147). ETG bataklık yer; ıslak. EUTS sulak yer, bataklık arazi, yaş, rutubetli.”³²

Mirali Seyidov’a göre sözcük, Türkler arasında geçmişten günümüze dört farklı anlam kazanmıştır: 1. “çayır, çimen, otlak, yaylak, yeşillik” 2. “göl, nemlilik, bataklık” 3. “yeşillik ve gençlik, aile anasının adı” 4. “nağme adı.”³³ Bunlar, ilk bakışta birbirinden çok uzak anlamlar olarak görülse de aslında sözcüğün zamanla uğradığı fonetik, semantik ve kültürel değişimlere bağlı olarak kazandığı anlamlardır. Özellikle konumuz olan *öleñ*in “nağme adı” anlamını kazanmasını ise bazı Türk kavimleri arasında yaygın olan şu mitolojik uygulamayla açıklamaktadır: “‘Yeşillik’ anlamı zamanla su ilahesi *Ölenk*’in onuruna düzenlenmiş büyük meclisler, *Ölenk*’e inanç zayıfladıkça veya tamamıyla yok olmaya başladıkça, yavaş yavaş toy meclislerinde kendine yer verilir ve sonralar eğlencenin bir bölümünün şiirleşme bölümünün adını alır.”³⁴

“Şarkı, türkü” anlamındaki *öleñ*gi, “çayır, çimen” anlamına gelen *öleñge* dayandırmadan, sözcüğün farklı bir kökten geldiğini açıklayan *Altay Dillerinin Etimolojik Sözlüğü*’nde *öleñ*le ilgili şu ifadeler yer almaktadır: **ñu* madde başı altında verilen “üçüncü” ya da sonradan “üç” anlamına gelen sözcüğün, Altay dillerinde farklı biçimlerde kullanılmış olabileceği (Tung. **ilan*, Turk. **ölöñ*, Jpn. **urúpú*); Türkçede “birinci, ikinci ve dördüncü dizeleri kendi aralarında uyaklı; üçüncü dizesi ayrı uyaklı şiir” anlamına gelen **ölöñ* biçiminin ise <**ilöñ*’den benzetme yoluyla gelmiş olabileceği vurgulanmakta ve sözcüğün, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki biçimleri şöyle sıralanmaktadır: “Seng. 86r.21 *öleñ* “dügün şarkısı”, Trkm. *öleñ* “gelin evden çıkartılıp getirilirken söylenen dört dizelik bir şiir”, YU. *öleñ* “şarkı, türkü”, Kzk. *öleñ* 1. “şiir”, 2. “şarkı”, *öleñdet-*, *öleñdik*, *öleñ-jir vb.*, Kırg. *ölöñ* “şarkı”, Yak. *oloñxo* “uzun destan.”³⁵

Etimoloji sözlüklerine ve çeşitli kaynaklara baktığımızda “dügün şarkısı” anlamına gelen *öleñge* ilgili yapılan açıklamaları üç görüş etrafında toparlayabiliriz:

1. “çayır, çimen, sulak yer” anlamındaki *öleñ*den sonra “dügün şarkısı” anlamındaki ikinci bir *öleñge* işaret etmek; ancak kökene ya da kazandığı “ikinci” anlama dair bir şey söylememek. Dolayısıyla -belki de- ayrı iki kökten geldiğini savunmak (bk. Radloff).

2. “çayır, çimen, sulak yer” anlamındaki *öleñ*den sonra “dügün şarkısı” anlamındaki ikinci bir *öleñge* işaret etmek ve bu ikinci anlamın, “metaforik/mecazi anlam” yoluyla ya da mitsel ritüellerle sonradan kazandığını savunmak (bk. Clauson, Erol, Seyidov).

³² Hülya Arslan Erol, *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2008, s. 686.

³³ Mirali Seyidov, “Azerbaycan Mitolojik Tefekkürünün Kaynakları II – Ölenk” *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6, Erzurum, 1996, s. 11. *Öleñ* sözcüğünün dört farklı anlamının birbirleriyle olan ilişkisi ve sözcüğün, bu anlamlara bağlı kökeniyle ilgili farklı görüşlerin yer aldığı geniş bir değerlendirme için bk. Seyidov, *a.g.m.*, s. 12-20.

³⁴ Seyidov, *a.g.m.*, s. 26.

³⁵ Sergei Starostin, Anna Dybo, Oleg Mudrak (with the assistance of Ilya Gruntov ve Vladimir Glumov), *Etymological Dictionary of the Altaic Languages, I-III*, Leiden-Boston 2003, Brill: Handbook of Oriental Studies/Handbuch der Orientalistik, Section Eight: Central Asia Volume 8, 1-3, s. 583.

3. Madde başı olarak “dügün şarkısı” anlamındaki *ölöng* (*öleng*) yer vermek (bk. Resānān) ya da madde başı olarak vermenin yanı sıra “çayır, çimen, sulak yer” anlamındaki *öleng*den ayrı, müstakil bir köke dayandırmak (bk. *Altay Dillerinin Etimolojik Sözlüğü*).

Ancak Radloff’tan hareketle *öleng*in uyak düzenine bağlı bu “üç, üçüncü” anlamına dayandırılan farazî görüşe şüphıyla yaklaşmak gerekir. Çünkü Babur’daki ve bugün başka Türklük alanlarında görülen *öleng*lerin uyak düzenine baktığımızda, Radloff’un belirttiği uyak düzeninin yanında farklı uyak düzenlerinin de kullanıldığı görülür. Babur’un verdiği iki *öleng* örneğinden biri Radloff’un verdiği aaxa düzenine uyarken, ikincisi aa, bb, cc biçiminde olup uymaz. Özbeklere ait 46 *öleng*den 27’si aaxa düzenindeyken, 12’si aaaa, 6’sı aabb, 1’i ise abca’dır.³⁶

Babur’daki ölenglerin uyak düzeni:

1. aaxa’lı uyak düzeni:

Mest-i müdām ēy köngül közi ēken
Ey gönül gözü, sürekli mest iken
Nuḡ-ı Mesīhā dēgen sözi ēken
Sözü, İsa nefesli iken
Ḳadr kēce<si> bigin zülfi anıḡ
Onun saçları Kadir gecesi gibi
Nē kişige <ēy> köngül ruzī ēken
Ey gönül (sen)kime nasip(sin)?

2. aa, bb, cc’li uyak düzeni:

Munça cefā cānıḡa çağlamadım *Bunca cefa (için) canıma çağlamadım.*
Düşmān ēmiş dōstlar anḡlamadım
Dostlar, düşmanmış anlamadım.
Neyyir-i a’zam mudur ḡal’atıḡız
Nurunuz güneş midir?
Ḥulle-i havrā mudur ḡil’atıḡız
Hilatınız huri elbisesi midir?
Bāḡ nēce ḡūb ise kūyiçe yoktur
Baḡ ne kadar güzel olsa (da) (sevgilinin) köyü kadar deḡildir;
Servin mevzūn dēse boyıça yoktur
Servi ağacı uzun denilse (de) (sevgilinin) boyu kadar deḡildir.

Özbek edebiyatına ait ölenglerin uyak düzeni:

1. aaxa’lı uyak düzeni:

Ölenlerniñ evvel başı-temel taşı,
Ölenlerin evvel başı – temel taşı
Toy adlıdan tartgenim soqım aşı,

³⁶ Özbek edebiyatına ait *öleng* örneklerinin uyak düzeni için şu çalışmadan yararlanılmıştır: *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Nesir-Nazım) - Özbek Edebiyatı I*, XIV, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 133-137.

*Toy önünden çektığım kesimlik aşu
Hadding bolsa, qanı, kelib ölen başla
Haddin ise, haydi gelip ölen başla,
Bu eletniñ menmen degen kekse-yaşı!
Bu yurdun benim diyen yaşlısı genci.*

1. aaaa'lı uyak düzeni:

*Derya tolib aqadı Ahsı bilen,
Irmak dolu akar Ahsi'de
Oynab-külerveriñler yahşi bilen.
Gülüp oynayın yahşi ile
Oynagende-külgende yahşi bilen,
Gülüp oynayınca yahşi ile,
Belbağ tikib beredi naqşi bilen.
Kemer dikip verir nakışı ile*

2. aabb'li uyak düzeni:

*Şam bolsa, men yıraqni közleyin,
Akşam olunca, bez uzağı gözleyeyim,
Botasi ölgen tüyedey bozlayın.
Yavrusu ölmüş deve gibi bağlayayım.
Botasi ölgen tüyeler boz bolur,
Yavrusu ölmüş develer ağlar,
Dil bilen süygen yarıñız saz bolur.
Gönülден seven yâriniz güzel olur.*

3. abca'lı uyak düzeni:

*Mulla Halvay degende, Mula Halvay,
Mola Halvay desem, molla Halvay
Kök qarçığay qolımda, yengil-davlak.
Gök doğan elimde, yenli-yepildek
Aylanmeköl aylanıp quş salamen,
Aylanma gölü dolanıp kuş salarım,
Suluv qızniñ dağıge çideyalmay.
Güzel kızın dağına dayanamam.³⁷*

Bu durumu iki şekilde değerlendirebiliriz:

1. Ölemlerin orijinal uyak düzeni aaxa biçiminde olup sonradan başka uyak düzenleri ortaya çıkmıştır ya da

2. Radloff'un belirttiği uyak düzeni dışında başlangıcından beri ölemlerin en az iki olmak üzere farklı uyak düzenleri mevcuttu.

Dolayısıyla “dügün şarkısı” anlamındaki ölemin kökenine dair Altay dilleriyle karşılaştırılarak yapılan açıklamadansa sözcüğün bu anlamını, “çayır, çimen” anlamındaki ölemin sonradan kazandığı bir anlam olarak değerlendirmek daha kabul edilebilir bir görüştür. Ayrıca Anadolu'da gelin için “yeni gelin, taze

³⁷ Özbek edebiyatına ait ölemler ve bunların Türkiye Türkçesine çevirisi şu çalışmadan alınmıştır: *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Nesir-Nazım) - Özbek Edebiyatı I*, XIV, s. 133, 134, 136. Diğer ölemler örneklerinin uyak düzeni için bk. a.g.e., s. 133-137.

gelin” gibi tabirler kullanılır. *Ölengin* “yaş, nemlilik; gençlik” anlamları ile “gelin ve çevresindekiler tarafından damadın vasıflarının söylendiği türkü” yani “yeni gelen birinin; ‘yeni (taze) gelin’in ön plânda olarak söylendiği türkü” anlamı karşılaştırıldığında “dügün şarkısı, dügün türküsü” anlamının metaforik olarak ortaya çıkmış bir anlam olduğu söylenebilir.

Seyidov’un Türk kavimleri arasında yaygın olan mitolojik öğelere dayandırarak açıklamaya çalıştığı “dügün şarkısı” anlamındaki *ölengle* ilgili ritüele, yaşadığı toplumun sosyo-kültürel yapısına neredeyse bütün unsurlarıyla vâkıf olan Nevayî’de rastlanmakta ve edebî bir motif olarak işlendiği görülmektedir.

Nevayî, *İskendername* adlı mesnevisinde baharın gelmesiyle birlikte eğlence meclislerinin tertip edilip şarkı ve türkülerin söylendiği nevruz “toy”larında çalgıcuların “çenge vezninde çeng çalıp” “hay öleng hay öleng” nakaratlı türkülerin söylediği bir “gülşen-ayın”den bahseder. Bu birkaç beyitlik metinde âdeta Nevayî’nin, Seyidov’un belirttiği gibi su ilahesi “Ölenk” için düzenlenen ritüeli anlattığı; dolayısıyla sözcüğün “çayır, çimen, yeşillik”, 2. “göl, nemlilik” anlamları düşünüldüğünde, “yeşillik” anlamının zamanla su ilahesi *Ölenk*’in onuruna düzenlenmiş büyük meclislerde söylenen şarkılara, türkülere uzanan bir “dügün türküsü, şarkısı” anlamını kazandığı söylenebilir.

“Hay öleng hay öleng” nakaratlı türkülerin söylendiği meclislerin varlığı Nevayî’nin kaleminden şu dizelerde anlatılmıştır:

Gül ü sebze eyyâmıda boldı toy

Bolup gülşen-ayın bile şehri küy (4953)

Gül ve yeşillik mevsimi, “toy” oldu. Şehir ve köyler gül bahçesinden (bir) ayine dönüştü.

Ayağcı kitür cāmni leb-be-leb

Ki toy oldu eyyâm-ı ‘ayş u tarab (4954)

(Ey) saki, kadehi dolu dolu getir; çünkü düğün(ümüz) var, yeme içme ve eğlenme zamanı...

Ki bu sūr irür ‘âlem-efrüz hem

Huşuşâ irür faşl-ı nev-rüz hem (4955)

Bu düğün, âlemi aydınlatır. Özellikle nevruz zamanı (âlem aydınlanır).

Muğannî tüzüp çinge veznide çeng

Nevâ çık ki hey hây *öleñg* hây *öleñg* (4956)

Şarkıcı çenge vezninde çeng çalıp “hay öleng hay öleng” (nakaratlı) nağme(ler) düz.

Disenğ sin ki cān kardaşım yâr yâr

Mîn aytay ki muñluğ başım yar yar (4957)

*(Ey) can kardeşim, sen “yâr yâr” de; ben (de sana) “dertli başımı yar yar” diyeyim.*³⁸

³⁸ Türkiye Türkçesine aktarmaların tarafımızdan yapıldığı beyitlerin çeviri yazılı biçimleri şu çalışmadan alınmıştır: Hatice Tören, *Ali Şîr Nevâyî Sedd-i İskenderî, İnceleme-Metin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2001, s. 378.

“Düğün şarkısı” anlamına gelen *öleᅡ* aynı zamanda edebî bir terim olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu edebî türden, tarihî kaynaklar arasında -tespit edebildiğimiz kadarıyla- ilk kez Babur, *Aruz Risalesi*’nde bahseder. Bu türün Türkler arasında yaygın olduğunu, “toy”larda söylendiğini belirtir ve veznine dair bazı teknik bilgileri farklı *öleᅡ* örnekleri de vererek sıralar. İlk kez Köprülü³⁹ tarafından Paris’te bulunup ilim âlemine tanıtılan *Aruz Risalesi*’nin hem Paris hem de Farsça satır altlı Tahran’daki nüshalarında bulunan *öleᅡ*le ilgili satırların bir kısmına aşağıda yer verilerek sözcüğün edebî bir terim olarak kullanımı, tarihî bir kaynak aracılığıyla sunulacaktır.

Tablo 1

Paris Nüshası	Tahran Nüshası
<p>[146b/10] Bëşinçi vezn [Müfte’ ilün Fā’ ilün Müfte’ ilün] [146b/13] Türk řu’arāsı bu vezinde dağı rubā’ ī dëk ëkki beyittin artuğ aytmaslar. Etrāk arasında [147a/1] bir sürüd bar kim “öleᅡ” dërler. Ekřer şoylarda ayturlar.</p>	<p>Nëçük kim ‘Acem řu’arāsı rubā’ ī ⁽⁴⁾ veznığa ĥadd-i mu’ayyen muğarrer kılıpturlar; Türk füřehāsı hem bu veznğa ⁽⁵⁾ ĥadd-i mu’ayyen muğarrer kılıp, ëkki beyt ayıpturlar. Andađ kim mezür ⁽⁶⁾ boldı; Türk arasında bir āhengī bar kim “öleᅡ” dërler. Farsça Satır Altı ⁽³⁾ Çonān ki řu’arā-yı ‘Acem be-vezn- i rubā’ ī ⁽⁴⁾ ĥadd-i mu’ayyen ü muğarrer kerdend füřehā-yı Türk hem īn vezn ⁽⁵⁾ ĥadd-i mu’ayyen ü muğarrer kerde dü beyt goftend. Hem-çonān ki mezür ⁽⁶⁾ şod der miyān-ı Türk yek āhengest ki “öleᅡ” mī-güyend.</p>

³⁹ *Öleᅡ* edebî bir terim olarak ilk kez ele alan Fuad Köprülü, “Tuyug” adlı makalesinin üçüncü bölümünde Nevayî’nin *Mizanü’l-Evzan*’ında ve Babur’un *Aruz Risalesi*’ndeki Doğu Türklük alanına ait bazı nazım biçimlerine yer verirken, *öleᅡ*lerden de bahseder. bk. Fuad Köprülü, “Tuyug”, *Edebiyat Araştırmaları II*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1989, s. 213-214. Ancak sadece Paris nüshasına dayalı bu okumada bazı eksikler ve yanlışlar bulunmaktadır. Eserin Tahran nüshasıyla bunlar giderilmiştir.

Tablo 2

Türkiye Türkçesine Aktarma	Türkiye Türkçesine Çevirisi
<p><i>Beşinci vezin (Bahr-i münserihin müstamel vezinlerinden)</i> [Müfte ‘ilün Fā‘ilün Müfte ‘lün]</p> <p><i>Türk şairleri bu vezinde de rubai gibi iki beyitten fazla söylemezler. Türklerin “öleḡ” adını verdiği bir türkü vardır. Genellikle düğünlerde söylerler.</i></p>	<p><i>Acem şairlerinin rubai vezni için kalıplar belirlemesi gibi Türk fasihleri de bu vezne belli kalıplar belirleyip iki beyit söylemişlerdir. Şöyle söylenmektedir: Türk(ler)in “öleḡ” adını verdiği ahenkli bir nağme vardır.</i></p>

Sonuç

Tarihî Türk lehçelerinde *öleḡ* biçiminde görülen “düğün şarkısı” anlamındaki sözcük, günümüzde Özbekçede *ölen*, Yeni Uygurcada *öleñ*, *ölen*, *yölen*, Kırgızcada *ölöḡ*, Kazakçada *öleḡ*, Türkmencede *öleñ* ve Sahacada (Yakutça) *oloḡxo*, *oloḡo* gibi farklı söyleyişleri, anlamları ve kullanımlarıyla karşımıza çıkmaktadır.

Farklı anlamlarda kullanılan *öleḡ*in kökeni ve bu anlamları arasındaki ilişki için farklı görüşler bulunmaktadır. Ancak bunlar arasında “düğün şarkısı” anlamındaki *öleḡ*in, “çayır, çimen”, “göl, nemlilik” anlamlarındaki *öleḡ*inle ilişkilendirmek, Nevayî’nin dizelerinde tespit edilen *öleḡ*in kullanımıyla da örtüştüğü için daha kabul edilebilir bir görüştür.

Ayrıca tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde taranan “şarkı, türkü” anlamındaki *öleḡ* sözcüğünün ve buna bağlı *öleḡ* türünün, daha çok Doğu Türklük alanı içinde kullanıldığı görülmektedir. Bu tarz türkülerin halk arasında yaygın olduğunu yaşadığı toplumun sosyo-kültürel yapısına neredeyse bütün unsurlarıyla vâkıf olan Nevayî’den öğrendiğimiz *öleḡ*inlerin, ilk kez Babur’un *Aruz Risalesi*’nde bir tür olarak ele alındığını, bu türe özgü özelliklerin belirtildiğini ve verilen *öleḡ* örneğiyle türe dikkat çekilmeye çalışıldığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- AKABİROV, S. F., T. A. ALİKULOV vd., *Özbek Tilining İzahli Lugati II*, Özbekistan SSR Fanlar Akademiyası A.S. Puşkin Namidagi Til ve Adabiyet İnstitutu, Moskova, 1981.
- CLAUSON, Sir Gerard, *Sanglax*, A Persian Guide to the Turkish Language by Muhammad Mehdî Xān, (Faksimile Text with an Introduction and Indices by Sir Gerard Clauson), London, 1960.
- CLAUSON, Sir Gerard, *An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford, 1972.
- COURTEILLE, Abel Pavet De, *Dictionnaire turk-oriental, destiné principalment à faciliter la lecture des ouvrages de Bâber, d’Aboul-Gâzi et de Mir-Ali-Chir-Navâi*, Paris MDCCC LXX [=1870].
- DOERFER, Gerhard, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen II*, Wiesbaden, 1965.

- ERCİLASUN, Ahmet Bican, *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.
- EROL, Hülya Arslan, *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2008.
- GOPURİ, Gulam, *Uygur Şiveleri Sözlüğü*, Milletler Neşriyatı, Pekin, 1986.
- GÜLENSOY, Tuncer, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü II (O-Z)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.
- KAÇALIN, Mustafa, *Niyazi, Nevâî'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.
- KANAR, Mehmet, *Farsça-Türkçe Sözlük*, Say Yayınları, İstanbul, 2008.
- KARA, Funda, *Muhammed Yağub-ı Çingî, Zebân-ı Türkî (Kêlür-nâme), İnceleme-Metin-Dizin*, Fenomen Yayıncılık, Erzurum, 2011.
- KENESBAYOĞLU, İ. K. vd., *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, (Çev. Nuri Yüce, Hasan Oraltay, Saadet Pinar), Türk Dünyası Araştırmaları Yayınları, İstanbul, 1984.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, *Edebiyat Araştırmaları I-II*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1989.
- LESSING, Ferdinand D., *Moğolca-Türkçe Sözlük 2: O-C (Z)*, (Çev. Günay Karaağaç), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.
- NECİP, Emir Necipoviç, *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, (Çev. İklil Kurban), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.
- RADLOFF, Wilhelm, *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte I*, Sankpeterburg, 1893.
- RÄSÄNEN, Martti, *Versuch eines etymologischen Wörterbuch der Türkisprachen*, Helsinki, 1969.
- SEYİDOV, Mirali, "Azerbaycan Mitolojik Tefekkürünün Kaynakları II – Ölenk" *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6, Erzurum, 1996, s. 11-27.
- Şeyh Süleymân, *Efendi-i Özbekî el-Buğârî, Luğat-i Çağatay ve Türkî-i 'Osmanî, İstanbul [rûmî] 1298, [hicrî] 1300 (1882)*, Türk Dilleri Araştırmaları, XIII, İstanbul, 2003.
- TEKİN, Talat, Mehmet ÖLMEZ vd., *Türkmençe-Türkçe Sözlük*, Simurg Yayınları, Ankara, 1995.
- TÖREN, Hatice, *Alî Şîr Nevâyî Sedd-i İskenderî, İnceleme-Metin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.
- Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Nesir-Nazım) - Özbek Edebiyatı I*, XIV, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, IX (L-R), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1977.
- YAKELLO, İ.D., *Polnii Persidsko-arabsko-russkii slovarı*, Taşkent, 1910.
- YUDAHİN, K. K., *Kırgız Sözlüğü II*, (Çev. Abdullah. B. Taymas), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.